

Les traduccions «innecessàries»

per Montserrat Bacardí

Se sol donar per descomptat que la traducció obeeix, en primer terme, a una necessitat peremptòria de comprensió d'un missatge indesxifrable, sia oral o sia escrit. La intel·ligibilitat sembla l'origen de l'exercici de transvasament d'una llengua «estrangera» a una altra de «pròpia». Com que la majoria de lectors catalans no entenem el rus, ens fem càrrec, col·lectivament, que cal traduir *Guerra i pau* o *Crim i càstig*, de la mateixa manera que tan sols per mitjà de traduccions són llegits massivament textos fundacionals de la civilització occidental com ara la Bíblia, l'*Odissea*, la *Divina Comèdia* o les tragèdies de Shakespeare.

Aquest pressupòsit parteix de la base que els territoris i les societats són unilingües, un fet potser força comú centúries o dècades enrere, però que, a mesura que ens acostem a l'estricta contemporaneïtat, no pot sostenir-se amb prou fonament. És obvi, d'una banda, que l'alfabetització massiva ha comportat un increment de les competències lingüístiques i, de l'altra, ho és que l'individu viatja i migra com mai abans no ho havia fet. En major o menor mesura, ara els pobles viuen diàriament l'experiència de la diferència i del mestissatge, amb les conseqüències de tota mena que comporten. El monolingüisme pur, en suma, ha anat perdent pes, progressivament i imparablement.

Això significa que la necessitat de traduir ha minvat? No gaire, perquè la capacitat humana d'aprenentatge de llengües és ben limitada. Posem un cas extrem: avui gairebé tothom xampurreja l'anglès, però hi som capaços de llegir *Pride and Prejudice* o l'*Ulysses*? O bé, quedant-nos molt a prop: quants lectors castellans o portuguesos frueixen de les comèdies de Molière o de Goldoni en francès i italià, llengües romàniques germanes? El pas del temps i la complexitat d'alguns textos manté viva la necessitat que siguin reescrits en la llengua d'arribada, fins i tot en el supòsit que la de partida ens sigui familiar o propera.

Ara bé, i si, per motius diversos, la necessitat desapareix? Què passa si, realment, no «cal» traslladar un missatge perquè sigui comprès? La resposta «lògica» apunta, és clar, que també desapareix la traducció. Algunes combinacions lingüístiques responen a aquest esquema, com la traducció del francès a l'occità, de l'italià al sard o del castellà al basc, català o gallec. Les primeres llengües s'han imposat en els territoris originaris de les segones, fins al punt que avui no hi ha parlants que desconeguin les nouvingudes i fins al punt que les pròpies dels territoris han esdevingut minoritàries o minoritzades. Quin sentit té, avui, traduir *Madame Bovary* a l'occità, *Els promesos* al sard o *La regenta* al gallec? No hi ha cap raó utilitària que hi pugui donar resposta.

Tanmateix, aquest tipus de traduccions s'ha practicat força, si més no en el cas del castellà al català,

en el qual ens centrem. Deixant de banda les empreses a l'edat mitjana, que responien a una demanda tangible, contemporàniament es van començar al final del segle XIX, just quan començava a no fer falta, quan la reduïda població lectora ja s'havia alfabetitzat en castellà. Un lletraferit del tombant de segle podia capir tant les notícies del *Diario de Barcelona* com les intrigues de *La Celestina*. El castellà ja era llengua de cultura per als catalanoparlants il·lustrats (no, encara, per a la nombrosa població que només havia après les quatre lletres indispensables per a defensar-se).

Com s'explica, doncs, que aquesta generació de prohoms tingués la dèria de traduir incansablement el *Quixot* i que en publicqués una desena de versions, entre parcials i completes? No cal dir que la novel·la de Cervantes aleshores ja començava a ser considerada la fita més alta de la literatura castellana, un símbol de valor universal. Per contra, el català passava per hores baixes, després d'alguns segles d'estancament polític, econòmic, social i literari. Catalanitzar el *Quixot* significava mesurar una creació excelsa amb la llengua malmenada i, de retop, fer un pas vistós per atorgar-hi un nou prestigi. En els possibles lectors —pocs, per força—, no s'hi pensava gaire, sinó que prevalia l'interès de l'operació cultural i lingüística. Si no hi havia una demanda, es tractava de crear-la, tot creant una moda, un estat d'opinió i una efervescència, similars als que es generen avui dia cada dos per tres. Per a Eduard Tàmaro, Antoni Bulbena i Ildefons Rullan, traductors de l'obra íntegra, el que comptava era l'existència mateixa del producte, en tant que *tour de force*, i només secundàriament la difusió que assolía.

Josep M. de Casacuberta, fundador de l'editorial Barcino, als anys trenta del segle XX va fer reviure la febre de les traduccions del castellà al català. De les quaranta-quatre traduccions que van sortir a llum a la Col·lecció Popular Barcino —ensenya de la casa—, deu provenen del castellà, la majoria reescrites per Alfons Maseras: obres d'Aribau, Jaume Balmes, Manuel de Cabanyes, Antoni de Capmany o Pau Piferrer, és a dir, d'escriptors catalans del XIX, que, per circumstàncies històriques prou conegudes, s'havien expressat en castellà. Casacuberta maldava per «restituir» la veu «pròpia» als precursors de la Renaixença, víctimes d'una situació de diglòssia col·lectiva tal vegada irrepetible. «Reparava», així, una «anomalia» històrica i, a més, transferia continuïtat a la tradició literària catalana.

Un esperit similar guiava un grup de torsimanys més o menys ocasionals que van viure expatriats terres enllà, a la recerca d'una fortuna personal esquiva, i que disposaven de plataformes de divulgació del seus treballs. A Buenos Aires, l'existència de revistes tan arrelades i tan duradores com *Ressorgiment* (1916-1972) i *Catalunya* (1927-1965) va propiciar que una colla de col·laboradors afins, com Teodor Banús, Josep Grau Elies, Joan B. Llonch, Gràcia Bassa o Enric Martí i Muntaner, hi donessin a conèixer sistemàticament, abans i després de la guerra, traduccions del castellà al català de poesia sud-americana. A la seva terra mateix, Gabriela Mistral o Alfonsina Storni eren «salvaguardades» per a la fidel colònia catalana emigrada. D'aquesta manera, podia copsar les bel·leses de la literatura del país d'adopció sense renunciar a la llengua pròpia, tan enyorada. Les desenes de versions catalanes de poemes escrits en castellà que aquestes revistes van albergar mantenien un difícil equilibri entre la pàtria perduda i la pàtria guanyada, entre la pertinença i l'alteritat: un argument emocional prou poderós per a propiciar una feina «inútil».

A la dècada dels seixanta, i al Principat, va aparèixer de nou un gruix significatiu de traduccions del castellà al català, a recer de la puixança de la novel·la de caire realista, de l'èxit esclatant d'alguns autors de vocació popular i de la vigoria de l'assaig que es vivia arreu d'Europa. Autors com Camilo José Cela, J. L. Martín-Vigil, José Mª Gironella, José Luis L. Aranguren, Manuel Sacristán, Alfonso Comín o Francesc Candel van poder ser llegits en català, després d'haver triomfat en castellà. Per primera vegada, rere aquestes traduccions, s'hi albiraven motius essencialment comercials: eren autors molt seguits i s'intuïa que, en el mercat català, encara ho podien ser més si eren presentats en la llengua que havia estat llargament perseguida pel franquisme.

Aquest capteniment s'ha intensificat molt aquests últims anys, coincidint amb el canvi de mil·lenni. Avui dia les traduccions dels castellà al català aconsegueixen uns percentatges inaudits. Mai, en cap altra època, proporcionalment no se n'havia publicat tantes. En l'informe *La literatura catalana i la traducció en un món globalitzat* (2006), Carme Arenas i Simona Škrabec afirmaven que «s'han doblat amb escreix en els últims 10 anys», de manera que passen per davant de qualsevol altra llengua. Ara bé, queden restringides a les novetats editorials i alguns gèneres d'èxit previsible: la literatura infantil i juvenil, les novel·les concebudes com a best-sellers, l'assaig mediàtic... Les editorials que encarreguen les traduccions hi han d'albirar unes expectatives de beneficis. Així s'explica que hagin apostat per noms com María Dueñas, Ildfonso Falcones, Chufo Lloréns, Arturo Pérez-Reverte, Dolores Redondo, Rosa Regàs, Carlos Ruiz Zafón, Maruja Torres... És evident que les obres d'aquests autors —moltes, autores— atrauen un públic molt ampli, que, amb tot, podria excloure el consumidor que practica un cert militarisme lector a favor del català. Si hi ha un interès pecuniari, en aquesta pràctica de traduccions, implica que al darrere hi plana una consideració i un ascendent vers la llengua d'arribada, que possibiliten uns transvasaments tan continus com prescindibles.

Al cap i a la fi, com Arenas i Škrabec ja apuntaven, «la necessitat de traduir un autor estranger al català és inexistent perquè qualsevol llibre pot arribar sense cap entrebanc al públic lector català a través d'una traducció castellana». El mateix es podria dir, naturalment, de moltes llengües en contacte i asimètriques, que tradueixen per sobreviure, per reafirmar-se o, en el millor dels casos, per fer negoci.

Decididament, totes les traduccions són molt necessàries.